
The Lost History of Liberalism | TeldersLezing 2019

Charlotte Lockefeer

Verslag lezing

Op 5 juni 2019 sprak Helena Rosenblatt, hoogleraar geschiedenis aan de City University of New York, de TeldersLezing uit. Aanleiding voor de lezing was haar in 2018 verschenen boek *The Lost History of Liberalism. From Ancient Rome to the Twenty-First Century*. De lezing vond plaats in Paushuize te Utrecht.

Wie het politieke wereldtoneel aanschouwt, ziet de opkomst van ‘populistische’ leiders, het verval van de liberale democratie en de opkomst van ‘illiberalism’. In de Verenigde Staten, de verdediger van de liberale democratie in de 20^e eeuw, is President Trump aan de macht, die zelfs anti-liberaal wordt genoemd. In de EU noemt Victor Orbán zichzelf ‘illiberaal’. Het verval van de hegemonie van de ‘liberal democracy’ sinds de tweede helft van de vorige eeuw, was in 2018 voor tijdschrift *The Economist* aanleiding om *A manifesto for renewing liberalism* te publiceren.¹ Het verval van de liberale democratie baart velen zorgen.

¹ <https://www.economist.com/leaders/2018/09/13/a-manifesto-for-renewing-liberalism>

² Waaronder Larry Siedentop in zijn boek *Inventing the Individual: the Origins of Western Liberalism* (2014).

Om de liberale democratie in onze tijd te kunnen verdedigen, is een definitie van liberalisme nodig. Waar hebben we het eigenlijk over als we spreken over ‘liberalisme’? Over dit begrip bestaat veel verwarring. In de Verenigde Staten worden ‘liberals’ doorgaans beschouwd als voorstanders van ‘big government’, terwijl op het Europese continent de liberalen juist eerder een kleine overheid voorstaan. Het ‘liberalisme’ kent ook vele grondleggers. De één noemt John Locke, de ander Adam Smith, maar ook het Christendom wordt door sommigen beschouwd als bakermat van liberale waarden, zoals de fundamentele gelijkwaardigheid van ieder individu.² Anderen zien het liberalisme als vrucht van de Verlichting, een tijd waarin de invloedrijke positie van het Christendom juist ter discussie werd gesteld. Het probleem is kortom dat definities van ‘liberalisme’ sterk uiteen lopen, dat politici zich om verschillende redenen liberaal willen noemen (of juist niet) en dat er ook nauwelijks consensus bestaat over wie nu eigenlijk de ‘founders of liberalism’ zijn.

Om dit probleem op te lossen, heeft Helena Rosenblatt een geschiedenis van het liberalisme willen schrijven. Maar hoe dat te doen, nu niet duidelijk is wat ‘liberalisme’ is? Het is geen nieuws dat de definitie van liberalisme onduidelijk is. Auteurs en politici gaan met dat vage begrip nogal selectief om. Men pikt er een enkele denker, tekst of passage uit, waarmee ideeën uit hun context worden gehaald. Helena Rosenblatt had daarom als missie: ‘*Let those from the past speak for themselves.*’ Wie noemde zichzelf liberaal? Welke ideeën hadden zij? Hoe zijn die ideeën geëvolueerd door de eeuwen heen? Het resultaat van die zoektocht naar de historische betekenis van het liberalisme is het boek *The Lost History of Liberalism*.

Eén van de bevindingen die het boek oplevert, is dat het een mythe is – die voornamelijk in de Verenigde Staten voortleeft – dat het liberalisme een Anglo-Amerikaanse traditie is. Binnen die

Larry Siedentop sprak hierover de TeldersLezing uit in 2014.

mythe gelden John Locke en Adam Smith als de grondleggers van het liberalisme. Rosenblatt ontkent niet dat zij belangrijke denkers voor het liberalisme zijn geweest. Maar woorden als ‘liberaal’ en ‘liberalisme’ komen pas later op, ten tijde van de Franse Revolutie, vanaf eind 18^e eeuw. Benjamin Constant en Madame de Staël waren centrale liberale denkers. Ook denkers in Duitsland hebben een grote rol gehad in de evolutie van het liberale denken. Meer dan bijvoorbeeld eigendomsrechten draaide dit vroege liberale denken in de eerste plaats om de vrijheid van religie. De oorsprong van het liberalisme ligt daarmee eerder op continentaal Europa dan aan de Anglo-Amerikaanse kant. Pas in de tweede helft van de 19^e eeuw verschijnt een woord als *‘liberal’* in Amerikaanse publicaties.

Termen als *‘new liberalism’* of *‘social liberalism’* onthullen dat liberale denkers zich in een latere fase, eind 19^e en begin 20^e eeuw, bezonnen op kwesties van sociale ongelijkheid. Onderwijs heeft ook altijd de bijzondere interesse van liberalen gehad. Het zijn voornamelijk de ideeën van dit *‘new liberalism’*, waarbij het *‘new’* op den duur kwam te vervallen, dat naar de Verenigde Staten werd geïmporteerd. Dit verklaart waarom een *‘liberal’* in de VS eerder links dan rechts van het midden wordt gesitueerd. Franklin Delano Roosevelt noemde de Democratische partij *‘liberal’*.

In reactie op die ontwikkelingen in de VS werd in Europa de strijd om de betekenis van het ‘liberalisme’ voortgezet. In Oostenrijk bepleitte Von Mises een terugkeer naar het *‘old liberalism’*, een liberalisme dat in de kern draait om de bescherming van privaat eigendom, vrijheid en vrede. *‘Anything beyond that was not liberal’*, zoals Helena Rosenblatt het denken van Von Mises kenschetst.

Wanneer en waarom is het ‘liberalisme’ dan uiteindelijk verworden tot een Anglo-Amerikaanse traditie? Dat gebeurde midden 20^e eeuw, toen soldaten een narratief nodig hadden dat het waard was om voor te vechten: individuele rechten, vrijheid en eigendomsrechten in de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog. Het zijn denkers als de

Engelsman John Locke en de Schot Adam Smith die daarover hebben geschreven en die als voorvaderen konden worden omschreven. Aangezien *‘victors can choose their ancestors’*, aldus Rosenblatt, kon het ‘liberalisme’ dankzij de hegemonie van de Amerikanen in de 20^e eeuw verder doorgaan als Anglo-Amerikaans van origine.

Een tweede mythe die het boek ontmaskert, is het idee dat *‘liberal democracy’* aan de goede kant van de geschiedenis zou staan. Liberalisme is ontstaan uit revolutie; het was een *‘fighting faith’*. Maar een groter bezwaar bij het concept van *‘liberal democracy’*, is dat het liberalisme allerminst een natuurlijke historische bondgenoot van de democratie is. Tegenwoordig spreken we als vanzelfsprekend over ‘de liberale democratie’, alsof liberalen niet anders dan democraten kunnen zijn en democraten per definitie tenminste bepaalde liberale waarden omarmen. De 19^e eeuwse liberalen verwarden deze termen niet met elkaar. ‘Liberaal’ en ‘democratie’ werden zelfs beschouwd als elkaars tegenpolen.

Tot ver in de 19^e eeuw meenden denkers die zich liberaal noemden, dat democratie tot chaos en geweld zou leiden en dat het volk niet genoeg kennis van zaken zou hebben om te regeren. Hun gelijk kregen zij (vanuit hun perspectief) met het verloop van de Franse Revolutie, die van aanvankelijk veelbelovend voor de liberale agenda overging in een periode van Terreur. Madame de Staël stond een *‘rule by the best’* voor, een vorm van aristocratie dus. De liberalen van toen zouden allerminst verbaasd zijn om te zien dat democratie ‘illiberaal’ zou worden, zoals vandaag de dag aan de orde is.

Dit brengt Helena Rosenblatt op een derde bevinding uit haar boek. Tegenwoordig komen liberalen veelal op voor individuele rechten, maar in de 18^e eeuw waren liberalen vooral bezorgd om zaken van moraliteit en onderwijs. ‘Liberaal’ stond niet alleen voor vrijheid, maar ook voor zekere burgerlijke waarden. *‘To be liberal was a moral ideal’*, aldus Helena Rosenblatt. Want wat heb je aan wetten zonder waarden? Wat levert een liberale grondwet op,

als burgers hun vrijheden niet op verantwoordelijke wijze genieten? Benjamin Constant waarschuwde voor een maatschappij die te veel om materiële zaken zou draaien, bij gebrek aan morele opvoeding van burgers. Voor Tocqueville stond individualisme gelijk aan egoïsme.

Voor zover die vroege liberalen toch iets van democratie moesten hebben, benadrukten zij het belang van onderwijs. Tocqueville meende dat het essentieel is om democratie, en de burgerlijke waarden en deugden die nodig zijn om een democratie te onderhouden, te onderwijzen. Helena Rosenblatt staat ook stil bij de rol van geloof en kerk. De Rooms-Katholieke Kerk nam traditioneel de rol op zich van het onderwijzen van waarden. De liberalen van de 18^e eeuw beschouwden de Katholieke Kerk als onveranderlijk en dogmatisch, en daarmee als obstakel voor het bevorderen van de liberale vooruitgang. Het merendeel van die vroege liberalen was zeker niet ongelovig, maar kan volgens Rosenblatt beschouwd worden als religieuze hervormers. Het Vaticaan liet zich overigens anderzijds allerminst sympathiek uit over de liberalen, alhoewel er ook katholieke denkers waren die ervan overtuigd waren dat de liberale waarden en de katholieke leer te verenigen waren. Een prominent voorbeeld daarvan is Charles de Montalembert. Omwille van een goede werking van de democratie hebben liberalen het onderwijs en de geesteswetenschappen vormgegeven, in de VS bekend als *liberal arts*. Helena Rosenblatt merkt op dat het juist daarom pijnlijk is dat in de Verenigde Staten het publieke (openbaar) onderwijs en in het bijzonder de *liberal arts* kampen met een groot gebrek aan geld en interesse. De maatschappelijke waarde van de *liberal arts* wordt volgens haar ernstig onderschat.

Helena Rosenblatt sluit haar lezing af met de conclusie dat het liberalisme door de eeuwen heen zeer veranderlijk is. Liberalen hebben altijd getwist over wat 'liberaal' is, welke rechten het meest belangrijk waren en in hoeverre liberale waarden naar elders op de wereld zouden kunnen worden geëxporteerd. Echter het belang van het

onderwijs in liberale waarden werd altijd onderkend.

Discussie

U heeft een historische studie geschreven van 'het liberalisme' als concept, maar bespreekt vervolgens allerlei denkers en hun ideeën. Wordt daarmee het concept 'liberalisme' niet per definitie veranderlijk?

Helena Rosenblatt antwoordt dat zij in dit boek naar de oorsprong terug wilde keren. Wie noemde zichzelf liberaal? Sinds wanneer wordt er gesproken over een liberale traditie en waarom? Als ze zich zou vastpinnen op een enkele auteur, wie zou ze dan moeten kiezen? Rosenblatt ontkent niet dat denkers als Adam Smith en John Locke belangrijke denkers waren. Maar zij kunnen op verschillende wijzen worden gelezen.

Kunt u iets vertellen over de relatie tussen nationalisme en liberalisme?

Helena Rosenblatt stelt dat er oorspronkelijk geen theoretische tegenstelling was tussen nationalisme en liberalisme. Een staat is nodig voor een liberale constitutie. Nationalisme werd zeker niet gezien als xenofobisch door de 18^e eeuwse liberalen. Madame de Staël heeft zich in haar werk positief uitgelaten over Duitse waarden.

U stelt dat het liberalisme historisch veranderlijk is. Is er volgens u wel een centrale waarde, een hart van het liberalisme?

Dat hart ligt volgens Rosenblatt bij het geloof in een betere toekomst, in vrijheid, burgerlijke gelijkheid en een representatieve vorm van regering. De vraag is hoe deze waarden en idealen in beleid moeten worden vertaald – daarover hebben liberalen altijd van mening verschild. Is voor deze idealen een grote of juist een kleine overheid nodig?

President Trump is mede aan de macht gekomen dankzij instituties waarvan men zou kunnen stellen dat die niet democratisch genoeg zijn. Hij had meer kiesmannen achter zich, maar minder stemmen behaald onder de Amerikaanse bevolking dan zijn rivale. Hebben we niet minder liberalisme, en meer democratie nodig in deze

tijd? Is populisme de echte bedreiging of een gebrek aan democratie?

Het populisme is volgens Helena Rosenblatt niet per definitie een bedreiging. Een beweging als #MeToo zou populistisch kunnen worden genoemd. Wat Helena Rosenblatt duidelijk wil maken, is dat liberalen van het eerste uur in ieder geval de gevaren van democratie zagen.

Hoe kunnen we de beweging richting 'illiberalism' terugdraaien? U heeft het over het belang van onderwijs. Wat kunnen we nog meer doen?

Helena Rosenblatt meent dat de liberalen uit de 18^e eeuw waarschijnlijk teleurgesteld zouden zijn over de centralisatie van rijkdom, de vercommercialisering van de samenleving, het egoïsme en de zelfzuchtigheid in deze tijd.

U schrijft over de ontwikkeling van het liberalisme in Frankrijk en Duitsland, maar gaat voorbij aan de kleine Europese landen, zoals Scandinavië, België en Nederland. Kunt u daar iets over zeggen?

Helena Rosenblatt had geen tijd om genoemde landen in haar boek te verwerken, maar geeft aan dat haar nieuwe project een studie omvat naar Madame de Staël. Zweden is daarvoor een belangrijk land, aangezien Madame de Staël getrouwd was met een Zweed.

Hoe kunnen liberalen voorkomen dat het onderwijzen van liberale waarden verzandt in indoctrinatie van (jonge) burgers?

Het risico van indoctrinatie werd volgens Rosenblatt al door Benjamin Constant onderkend. Tegenwoordig is men in de Verenigde Staten voornamelijk in conservatieve hoek bezorgd over de indoctrinatie op universiteiten onder invloed van politieke correctheid. Rosenblatt denkt dat het creëren van openheid en het aanbieden van verschillende perspectieven kan voorkomen dat het onderwijzen van waarden verandert in een vorm van indoctrinatie.

Het jaar 1848 wordt gezien als het falen van de liberale revolutie. Maar juist in de eerdergenoemde kleine Europese landen (Nederland, Denemarken, Zwitserland en

België) was de liberale revolutie wel degelijk succesvol. Is liberalisme eerder succesvol in kleine landen dan in grote landen?

Helena Rosenblatt vat de vraag op als een suggestie voor een nieuw boek. Ze heeft nog niet voldoende onderzoek gedaan naar het liberalisme in de kleine Europese landen om deze vraag te kunnen beantwoorden.

U heeft verteld over de doelen en waarden van de liberalen uit de geschiedenis. Kunt u iets zeggen over de manier waarop deze liberalen hun doelen wilden behalen?

Liberalen hadden weliswaar vergelijkbare doelen, maar verschilden over de manier waarop die doelen zouden moeten worden behaald. De één koos voor een radicale, de ander voor een behoudende weg. Edmund Burke is in dit verband een interessant figuur. Hij wordt beschouwd als de grondlegger van het conservatisme, maar was een Whig, een supporter van de Amerikaanse Revolutie. Hij voorspelde echter dat de Franse Revolutie zou uitmonden in terreur; een voorspelling die uitkwam.

Wat leert de geschiedenis ons over de relatie tussen liberalisme en gelijkheid?

Liberalen zijn altijd voorstanders geweest van een *level playing field*, zowel in economisch als in sociaal opzicht. Er zal altijd wel ongelijkheid bestaan, al was het maar omdat mensen nu eenmaal van elkaar verschillen. Liberalen hebben daar over het algemeen weinig moeite mee gehad. Maar zij hebben zich wel steeds ingezet voor gelijke kansen. Grote sociale ongelijkheden zijn wel altijd problematisch geweest voor liberalen.

Wat is de impact van ICT op de ontwikkeling van het liberalisme?

Helena Rosenblatt vindt dit een belangrijke vraag. De opkomst van ICT zet traditionele liberale waarden in een nieuw daglicht, zoals de vrijheid van drukpers en de vrijheid van meningsuiting. Tot welke hoogte tolereer je de intoleranten?

Charlotte Lockfeer is wetenschappelijk medewerker bij de TeldersStichting.